

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

„A szent hazának képe”

Östörténet és epika Zrínyitől Krúdyig

1. Az alcímben fölvetett fogalmakat költői gyakorlatában és értekezőként is Arany János kapcsolta össze a legtermékenyebben. A két író nevével jelzett időbeli elhatárolás kezdőpontját, Zrínyi eposzát szintén olyan meg gondolás választotta velünk, amely Arany *Naiiv eposzuk* című tanulmányának egy gondolatával támasztható alá: „Távol legyen, hogy ama klasszikai epoeának mesterséges kompozícióját tartsam szem előtt, mely Homérosz örökbecsű költeményei után az arisztoteleszi szabályok által szentesítve s Virgil eposzában mindenkori példányul állítva föl, egy Tasso, egy Camoëns, egy Zrínyi mintaképe lön.”¹ A keltától az indig nagyon sokféle epikus-minta követését véli lehetségesnek, de kénytelen megállapítani, hogy a magyar régiségben vagy semmiféle művészi kompozíciós törekvést nem talál ni a történeti, illetőleg östörténeti tárgyak – egyébként is szórványos – feldolgozásánál, vagy kizárólagosan a klasszikai modellt követték. Méltóképpen azt is csak Zrínyi. Áttekintésemet ezért kezdem a *Szigeti Veszedelem*től, folytatva, csak a főművek vizsgálatával, a romantikáig, majd az egyoldalú imitációval szakító Arany János érintésével, azért fejezem be Krúdyval, mert ő az, aki az östörténeti-honfoglalási epikus témakört egy rezignált palinódiával berekeszti.

Több évszázadot és sok művet áttekinteni kívánván, az östörténeti témakör és az irodalmunkban érvényesülhetett eposzmodellek – elsősorban az Arany értelmében vett vergiliusi modell – összevetése a jelenlegi, rövidre szabott terjedelemben csak akkor kecsegtethet eredménnyel, ha sikerül egy vezér-szempontról szemügyre venni tárgyunkat. Ez a szempont pedig: hogyan kötötték össze az östörténeti tárgyat a költők a szentség szférájával? Ezt nem csupán az a körülmény teszi döntővé, hogy szembe kellett nézniök a pogány magyarság-keresztény magyarság kettősségével, hanem az is, hogy a kényszerűen örökölt eposzmodell, a Vergiliusé, teljes egészében a szakralitás, illetve a humanizált újra-megszentelődés, az újjászületés aurájába helyezi a maga honfoglaló hőst. Ezzel teremti meg a „civilizált” költészet európai modelljét, ahogyan Brooks Otis tanulságos könyve is tanítja.² Ezért választottam főcímet is Aranytól.

*Mely ideálként leng vala
Ifjú lelkem élébe:
Majd vértanúként meghala:
A szent hazának képe...*

– így kezdi egy 1869-ben írott mondacsát. Jeremiás Siralmai, illetve Lucanus nyomán vált toposszá a Haza nőalakban való megszemélyesítése; ebben a hagyományos formában Arany maga is alkalmazza *Az elveszett alkotmány* alvilági jelenetében. Itt viszont a topikus használatától eltérő módon, a Múza szerepkörét részben ráruházva összegzi a költő az „ikon” segítségével egész költői, világnézeti és politikai fejlődését. A „szent haza” első ihletkőre a *Toldi estéjével* lezárult, a „vértanúhalál” nemcsak a *Nagyidai cigányokat*, hanem a huntrológia első darabjait is ihleti, s a vers folytatásában a megkérdőjelezett feltámadás a költő egész további pályáját – s prófétikusan, némileg a későbbi magyar irodalmat is – a rezignációval jegyzi el. Ugyanis az epgigramma így folytatódik:

*Ti vagytok-é, kik most szavaztok,
Szatócsok és részeg parasztok
S megvesztek általa!?!³*

2. Isten a *Szigeti Veszedelem* I. énekében Mihály arkangyalhoz intézett méltatlankodó beszédét ad hominem, azaz „ad angelum”: kezdi:

*Nézd, ama kemény nyakú és kevély sciták
Jó magyaroktól mely igen elfajzottak,
Szép keresztyén hűtöt lábok alá nyomtak,
Gyönyörködnek külömb-külobb vallásoknak.⁴*

Majd – a retorika szabályainak megfelelően –, miután már eleget tett az „attentun parare” követelményének, vagyis megszerezte az arkangyal (és az olvasók) figyelmét, a prooemium másik eljárásával a captatio benevolentiae-t fűzi hozzá e szakaszhoz, amelyben mindenesetre már figyelemreméltó paradoxonnal a keresztyén magyar és a pogány scita megnevezés történeti sorrendjétől elszakítva, mint a nemzet mindenkor lehetséges két szentségi foka szerepel. Ezt a paradoxont – amely különben a prooemiumban lehetséges eljárások közül leginkább az „insinuatío”-ra, a „behízelgés”-re emlékeztet⁵ – éppen a captatio benevolentiae, vagyis a 13. versszak magyarázza meg:

*Maga te tekints meg körösztyén világot,
Nem találsz azok közt, kivel tettem több jót;
Kihoztam Scitiából, mely nekik szűk volt,
Az én szent lelkem is üreájuk szállott.⁶*

A magyar-scitákkal közlött jótétemény ezek szerint két fő részre oszlik: a haza megszerzésére és a megszentelésre. Az első az őszövetségnek felel meg, mint ezt világossá is teszi mindjárt a következő versszakban kezdődő narratio partitio-ja, vagyis részletezése:

*Scitiából, azt mondom, kihoztam őket,
Miként Egyiptusból az zsidó népeket,...⁷*

A zsidó–magyar párhuzam már igen régi; Szkítia szűkösségét pedig a Justinus-féle „Exordia Scythica” megismerése után már Anonymus is megtette az új hazát kereső kivándorlás okául.⁸ Zrínyi és a reformáció prédikátor–költőinek összevetését már Thury József elkezdte, majd Klaniczay Tibor elmélyítette és összefoglalta.⁹ Farkas András vagy Szkhárosi Horvát András viszont a keresztyén hitre térést csupán Isten jótéteményeinek betetőzéseként, nem pedig az őszövetségi új haza-szerzés újszövetségi azonos súlyú párhuzamaként említik, nem úgy, mint Zrínyi! Nála a magyar az Újszövetségnek, a

keresztény világkorszaknak olyan kiválasztott népe, mint az ótörvénynek a zsidó. Ezt hangsúlyozza a megkeresztelkedés körülírása: „Az én szent lelkem is üreájuk szállott”; illetve, később a partitioiban: „Szentséges lölkömet reájok szállattam,...” Mivel a 17. versszak erre következő sorában az Úr így folytatja: „Az körösztýén hűtre fiam által hoztam”, és a „szent királyok” emlegetése csak ezután következik, Isten, az egész Szentháromság közvetlenül téríti meg a magyart mint választott népet, nem pedig az ember közvetítés révén. Milyen biblikus allúziókban találhat támaszt Zrínyi ehhez a merész újításhoz? A „Szentlélek leszállása” viszonylag gyakori, elsősorban az Apostolok Cselekedeteiben.¹⁰ Különösen két hely vonhatja magára figyelmünket: Péter apostol megkereszteli Kornéliust és házanépét; a körülmetéltek meg is döbbennek, hogy a pogányokra is kiömlött a Szentlélek, „quia et in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.” (Act. 10–31–45., kül. 45.)¹¹ A másik hely azért fontos, mert Zrínyi esetleg őstörténeti kombinációkba is bevonhatta. Az Apostolok Cselekedeteinek II. fejezete tudósít a pütkösi nyelvcsodáról. Miután a Szentlélek leszállott rájuk, az apostolok prédikálni kezdenek a különböző nyelvű zarándokoknak. Azok megdöbbenve észlelik, hogy értik a galileai férfiak beszédét, holott ők a világ legkülönbözőbb tájairól jöttek és a legkülönbözőbb nyelveket beszéltek. A nációk felsorolása így kezdődik: „Parthi...”, azaz pártusok. (Act. 2, 9.) A pártusokat viszont már Bonfini, akit Zrínyi oly alaposan forgatott, bejegyzésekkel látott el és felhasználta, tehát már Bonfini leszakadt, „pártos” magyaroknak, azaz szittyáknak tartja! „Pretereo Parthos Scytharum exules, ut Scythica lingua intelligi potest, quippe qui a populo Romano ternis bellis per potentissimos duces lacessiti victores potius quam victi fuere.” Azaz: „Mellőzöm a pártusokat, akik a szittyák számkivetettjei, miként azt a szittyá nyelvű megérthetjük; őket a római nép, legerősebb vezérével az élén, három háborúban is megtámadta, de ezekből inkább győztesen, mint legyőzötten kerültek ki.”¹² Ez az etimológia (Parthus: exul) végeredményben Pompejus Trogusnak Justinusnál megőrzött kivonatából ered; a magyar „pártos” szóval – tudomásunk szerint – nyíltan Otrokócsi Flóris Ferenc hozza majd össze, majd Desericzky nagy könyve népszerűsíti és juttatja el, sok felhasználó után, végül Horvát Istvánig, illetve Vörösmartyig, amint ezt Martinkó András részletesen kimutatta.¹³ De már Bonfininál egy magyarul tudó, tehát Zrínyi is, „szkíta nyelven” feltétlenül saját anyanyelvét értette, annál inkább, mert éppen az idézett mondat előtti bekezdést szenteli annak Bonfini, hogy cáfolja II. Pius pápa nézeteit, melyekkel ki akarta kezdeni a szittyá verhetetlenség mítoszáét; igenis, Kürosz, Nagy Sándor vagy a rómaiak, csak a mérhetetlen nagy Szkítia széleit háborgatták, belsejébe sosem hatoltak. A szittyákat sosem verték meg és a pápa csak azért irigykedett rájuk – teszi hozzá rosszmájúan a humanista –, mert tudta, hogy a magyarok, akik a déli népeket oly sokszor megverték és talán még majd a jövőben is megverik, ezektől az ősoktól eredtek!¹⁴ Tudjuk, hogy Zrínyi éppen ezzel a verhetetlenség-toposszal jellemzi nem csupán a magyarokat, hanem a török tábor seregszámlájában a szintén szittyáktól eredeztetett zagatárokat, e „Legbelsőbb Scytiából való tatárok”-at is.¹⁵ Ugyanis Zrínyi – mint korábban igyekeztem bizonyítani – az Attilával kapcsolatos hagyományokat úgy osztotta el az eposz és a bizonyítékpozícióban utána következő epigrammák között, hogy a zavaróan pogány motívumokat a szittyá-törökökre, szittyá-tatárokra osztotta; ők lettek Isten ostora, míg a magyarok a választott nép.¹⁶

Akár összekötötte a költő gondolatban a pártus-magyarokat a pütkösi pártusokkal, akár nem, eposzában a barokk machina egy voltaképpen középkori elemet szív fel e nemzet-szemlélettel magába: Szűcs Jenő idézi Arno Borst-tól: „minden ország kicsiben mint egy keresztény kozmosz érezze magát”.¹⁷ Természetesen a Zrínyi által létrehozott keresztény-nemzeti mikrokozmosz már nem olyasfajta ideológiai célokat szolgál, mint a középkori krónikásoknál. A költő az eposzi alapesemények rendelté alá ezt az elrendezést, azzal a céllal, hogy a Vergilius-, illetve Homérosz-típusú, két táborra oszló, de

ugyanazon isteni rend, illetve végzetrend alá tartozó hősi világot nemzetiesíthesse. Éppen ezért a szigeti Zrínyi önfeláldozása nemcsak kiengeszteli Istent és ezáltal elrontja a török hatalmat, hanem elhárítja Isten világtervének útból az akadályokat, hogy így újra létrejöhessen és kiteljesedhessen az a magyar világbirodalom, amelyet hajdanában Attila egyszer már létrehozott. Ebben az összefüggésben nyeri el igazán értelmét az Attila-epigramma két utolsó sora:

*Én lehetek tehát magyarnak példája,
Hírét s birodalmát hogy nyújtsa szablyája.*¹⁸

Isten tehát megszentelte az országot, megszentelte a nemzetet is; a Szentlélek, amely az *Apostolok cselekedetei* szerint a földhatárig terjeszti majd a hitét, ily módon kerülhet kapcsolatba a Szentlélek attribútumaival felruházott hun királlyal, „Isten haragjának” „szelletivel”, aki a magyar elhivatottság legátfogóbb szimbóluma, mint ez a prózai művek elé írott dedikációból és más prózai helyekből is kiderül.¹⁹

3. Zrínyi nagy arányú epikus koncepciója igazából majd csak a romantikában támad fel újra. A közbeeső időben azonban a – főleg jezsuiták, másodsorban piaristák által művelt – latin nyelvű hősi epika továbbhaladt azon az úton, hogy az őstörténeti hagyományok, illetve az új forrásokra vagy új szempontokra figyelmet irányító történeti és nyelvészeti kutatás eredményeit interpretálja és beépítse a Vergiliust, illetve Ovidiust imitáló neolatin művekbe. Ezt a folyamatot régebben már feldolgoztam, itt csupán néhány pontra utalhatok. Feltétlenül Zrínyinek, illetve a Bonfiniban összefoglaló érvényre emelkedett, tulajdonképpen Kézaitól származó hun-hagyománynak a diadalát kell látnunk abban, hogy Répszeli László 1728-ban írott Hunniása, e végső soron a Tasso által újraértelmezett Vergilius nyomán haladó, olasz és francia neolatin eposzokat utánzó költemény szakít a jezsuita költészetben korábban uralkodó „ördögi Attila” képzetével, és a hun királyból valódi kegyes, a „pius Aeneas” vonásait viselő hőst formál. Mikor a század közepén kiadják Anonymust, illetve Cseles Márton sikertelen kísérlete után a piarista Desericzky kinyomtatja a Julianus-jelentést, csupán annyi történik, hogy Attila alakját lassan Árpádé helyettesíti, de maga a koncepció töretlenül érvényesül egészen Csokonai félbemarád *Árpádiászáig*.²⁰

Sajnovics *Demonstratiója* meghasonlást okozhatott a nemzeti tudatban, de – mint Éder Zoltán kimutatta – Orczy és Barcsay, valamint Beregszászi elsősorban azért utasították vissza a lapp rokonság gondolatát, mert Sajnovics jezsuita volt.²¹ – Ám a Sajnovics nyomán létrejött eposzok, illetve regények zavartalanul folytathatták azon a vergilizáló vonalon, amelyen elődeik elkezdtek. Ezt persze az is elősegítette, hogy Sajnovics a maga fölfedezését egyáltalán nem látta ellentétben lévőnek a hagyományos hun-szkíta elmélettel, csupán kitágította ennek a Nagy-Szkítiának földrajzi és nyelvi határait Norvégiától egészen Kínáig. Dugonics és Peretsényi Nagy László ezért építhették bele a lappokat és a karélokot műveikbe. Peretsényi valamelyest mindenesetre szükségét érezte, hogy mitológiáját egyeztesse a keresztény világképpel; ezért – talán Camões mintájára – egy ponton hirtelen bevallja, hogy mindezen fiktív istenek csupán álmok, bálványok, és alá vannak rendelve az egyedüli igaz Istennek.²²

Az őstörténet és az egyetemes igénnyel föllépő, a mitológiát, illetve a vallást eszközül használó költői világnézet talán legfurcsább összeegyeztetési kísérlete Pálóczi Horváth Ádám *Rudolfiás* című eposza. Ebben felléptet egy ős-szkíta papot, Majmont, aki a kereszties hadjáratok idején a Szentföldön harcoló Rudolf császárt felvilágosítja arról az ősi bölcsességről, mely Abaris óta egyfolytában az Örményországban (is) élő szkíta-magyarok birtokában volt.²³ Ezt a szabadkőműves típusú beavatást használja – igaz,

hogy csak költeménye lábjegyzeteiben – összefoglaló világmagyarázatul a szegedi Vedres István is, *A szegedi múzsák százados ünnepe* című költeményében. E szerint a természettudomány és a modern filozófia összes eszméje abból az ős-kinyilatkoztatásból ered, amelyet még Isten hagyott Ádámra, Ádám leszármazottjai pedig nemzedékről nemzedékre továbbították Noéig. Noétól pedig egyenesen az ősmagyarokhoz került. Vedres műve a szegedi piarista gimnázium fennállásának 100. évfordulójára készült; a szegedi Hájos Gáspár kéziratban maradt monumentális őstörténeti munkája, amely Révayt is befolyásolta, döntő hatást gyakorolt erre az őstörténeti felvilágosodott misztikára.²⁴

4. Vörösmarty epikáját köztudomásúan meghatározta az őstörténeti ihletettség. Ez a *Zalán futása* óta nem ellentétben áll, hanem kéz a kézben halad azzal a felvilágosodott-liberális utópiával, amelyet többnyire csupán második, túlnyomórészt lírai korszakának hajlamos betudni a szaktudomány. Ezen eposzokon belül azonban van egy rejtelmes mű, *A Délsziget*, melyet akármiképpen is próbáltak értelmezni, a szélsőséges fantázia olyan romantikus termékének tartottak, amely semmiképpen sem egyeztethető össze az őstörténeti tematikával. Véleményem szerint ez a megközelítés helytelen. *A Délsziget* ugyanabban a körben mozog, mint *A rom* vagy a *Magyarvár*, és igazából megérteni is csak akkor lehet, ha megfejthetjük szórványos őstörténeti utalásait.²⁵

A puszta óceáni szigetre kerülő Hadadur Attila gyermeke. Ezt az utalást ugyanúgy nem szokás komolyan venni, mint a *Csongor és Tünde* megjegyzését arról, hogy a cselekmény a pogány kunok idejében játszódik. (Különben Vörösmarty – Horvát István nyomán – természetesen azonosnak tartotta a hun és a kun népet.) Pedig lehetséges a csendes-óceáni színhelyet az őstörténeti hagyományból magyarázni. Dugonics András ugyanis 1806–1808-ban kiadott kétkötetes művében, a *Szittyiai történetekben* az őstörténetet foglalja össze. Az első kötet elején kideríti, hogy Scítia keleti határa a scítiai vagy napkeleti tenger, azaz a Csendes-óceán.²⁶ (Még térképet is mellékel.) Később kideríti azt is – Priszkosz rétor egy helyére hivatkozva –, hogy Attila birodalma elért eddig a tengerig: „Soha senki azok közül, kik *Szittyiában* (vagy akár-hol-is) uralkodtanak, kevés údeig annyit végbe nem vitt, mint *Attila*. Egész *Szittyiának* Ura volt. Birodalmát Nagy-tengernek szigettei végezték.”²⁷ Szempontunkból persze nem érdekes, hogy a Priszkosz-helyet, talán készakarva félreérti; hiszen a vonatkozott passzus egyértelműen arra utal, hogy Attila birodalma az Északi-tengerig, illetve a brit szigetekig ért. Vörösmarty tehát rendelkezett olyan, a korban nagy tekintéllyel rendelkező szerzővel, aki lehetővé tette számára Hadadur csendes-óceáni szerepeltetését. Ezt figyelembe véve az eposz cselekménye akkor játszódik, mikor Attila birodalma összeomlott, és kérdéssé vált a hun–magyar nép sorsának folytathatósága. A jövő garanciája Hadadur, aki a szigeten mintegy robinzoni, laboratóriumi körülmények között felnővén, megkötö Istennel azt a szerződést, amely majd a jövőben érdemesítheti a történelmi küldetés hordozására. Isten elnéző segítségével berendezi magának, ősmagyar ruhában, a maga nemzeti paradicsomát, és amíg a paradicsomot elsüllyesztő ősbűnt, Szűdeli megcsókolását el nem követi, addig mindenben felülkerekedik: legyőzi Halálfit és a természet idilli és démonikus erőit egyaránt – magyar Orfeuszként – csodás hangasípjába gyűjti. A történelmen kívül, a történelem megkezdése, illetve újrakezdése előtt készül fel hivatására; olyan jövőendő hős ő, aki rendelkezik a *Zalán futásában* kényszerűen elpusztult Délszaki Tündér és a győztes Ete együttes tulajdonságaival. Ez utóbbit azonban, vagyis a történelmi szereplésre jogosító mandátumot csak azután tudja megszerezni, midőn prométeuszi módon föllázad Isten ellen, Isten pedig megalázza, és a titáni allűrökkel kérkedő ifjút egy szempillantás alatt az ember szintje alá, a kannibalizmusig süllyeszti. Elküldi azonban a csodálatos gyermeket, aki egyértelműen Jézus szimbóluma. A gyermek – Szűz Mária közbenjáró szerepére utaló mozzanatokkal – önmagát kínálja fel helyettesítő áldozatul, s a megrendült Hada-

dur a részvét és szegény révén visszanyeri emberségét. A csodálatos gyermek az oltári-szentség szimbólumául szolgáló, homokból fakasztott vízzel megitatja és a csodálatos kenyérszaporításra utaló csodával megenyhíti éhségét. A hősies barbárságból így változik Hadadur civilizált, Isten által beavatott hőssé, aki immár méltó az eljövendő nagy történeti hivatásra, Attila küldetésének továbbvitelére, az elvesztett Szent Haza visszaszerzésére. Meg is kapja a szimbolikus eszközöket: sisakot, kardot, lovat, és átúszthatat egy nagy folyón. A töredéknek vége, de nem is kell tovább folytatni, hiszen a cselekmény befejezett; az új honfoglalás legalábbis eszmeileg elkezdődött. Vörösmarty *A Délszigeten* megalkotta egész őstörténeti ihletettséggű költészetének legjelképebb darabját, amelyben korszerűen, az orientalizáló romantika eszköztárát fölhasználva újrafogalmazta a magyarság nemzeti hivatását, s a hagyomány folytatását kívánó történeti értékek mellett nélkülözhetetlenné tette a modern, mondhatjuk bátran, polgárosult erényeket is. Hadadur szimbolikus megkeresztelése azt jelenti, hogy a nemesi történeti eszmények önmagukban elavultak, a magyar nemzet lényegének továbbvitelére alkalmatlanok. A félreérthetetlen utalások a paradicsom-mítoszra, Orpheuszra és Prométheuszra, Krisztusra, egyúttal azt is jelzik, hogy Vörösmarty végrehajtotta azt a szinte lehetetlennek látszó feladatot is, hogy – Zrínyi, Tasso és Mílton segítségével – a romantika szellemében korszerűsítse a vergiliusi eposzmódellet, amelyet a magyar őstörténeti tematika önmagában kínált.

5. Arany, mint a dolgozatunk elején idézett szövegrészletből is kiviláglik, elégedetlen volt a vergiliusi modellel, amelyet nagyon nagyra becsült, de elégtelennek tartott nem csupán az adódó epikus lehetőségek kiaknázására, hanem saját munkáját illetően, a hun eposz valamikori sikeres befejezéséhez is. Mint már régebben igyekeztem igazolni, a *Bolond Istók* első énekében könyörtelen következetességgel leszámol mindenfajta hagyományos epikai közelítésmóddal.²⁸ A segítséget a továbblépéshez a perzsa eposziróval, Firdauszival való megismerkedés hozta. A *Sáhnáme* ugyanis Irán és Turán küzdelmét mitikus ismétlődéssel nemzedékek végtelen során át tárgyalja. Ez látszott alkalmas mintának a hun-magyarság és az örök ellenfélként felfogott németiség folytonos harcának ábrázolásához. (Megjegyzendő különben, hogy valami hasonló örök ellentét már Dugonics történeti műveiből, illetve regényeiből is kihüvelyezhető, csak nála a két ellentábor: a hun–szittyák–magyarok és a pacinák–szlávok.) Hogy a trilógia végül mégsem készült el, annak fő okát abban látom, hogy Arany nem tudta megnyugtatóan tisztázni, hogy milyen enyészpontba futtassa össze epikus perspektíváját. Csaba visszatérése, vagyis az örökent hátrahagyott székelyek és a végre visszatérő magyarok találkozása ugyanis túlságosan meg volt terhelve a politikai allegória súlyaival, hiszen, mikor először kidolgozta a trilógia tervét, e visszatérés még egyértelműen konkordált a Kossuth-féle emigráció reménybeli hazatéréseivel. Ennek azonban a kiegyezés után nem lett volna értelme. Ezért a trilógia végül is elkészült töredékei egyre inkább azt az ősbűnt, a testvérgyilkosságot járják körül, amely a *Buda halálában* még bizonyos feloldási lehetőséggel is párosul. Így tehát, ha végül is azt kérdezzük, hogy Arany miként viszonyult a „Szent Haza” kérdéséhez, legtalálósabban még az ő verséből idézett befejezéssel válaszolhatunk, illetve *A régi panas* zárósoraival:

*Hát minékünk így is, úgy is
Mindenképpen veszni kell;
Egy világ hogy ránk omoljon,
Kül erőszak elsodorjon,
Vagy itt-benn rohadni el?!*

6. Kőrösi Csoma Sándor őshaza-lokalizálásához a magyar írók közül legközelebb Jókai állott. Margócsy József kutatásaiból tudjuk, hogy az *Eppur si muove* Barkó Pálját is Kőrösi Csoma és Reguly alakjának összegyúrásából teremtette meg.²⁹ *A jövő század regénye* pedig Kincsőt, az őshazát Belső-Ázsiába helyezi, valahová oda, ahol az orosz, a kínai és a brit-indiai birodalom összeér. Jókai az őshazát egészen sajátos módon fejleszti utópiává. A Duna deltájában alapított mintaállamot és a Kincsőből elhozott ősmagyarokat együttesen használja fel Magyarország megváltására, amely magyar részről csupán első fázisa annak a folyamatnak, amely megváltja, újjáalakítja az egész Föld színét. A világ sorsa az őstörténetileg feldúsított Magyarországon dől el; s mint ahogyan a *Fekete gyémántok*ban ehhez a generális megváltáshoz a magyar nemzeti karaktert megtestesítő Berend Ivánnak a nemzetközi reakció pápista-jezsuita összeesküvésével kell leszámolnia, *A jövő század regényében* az ősmagyar erényeket hordozó Tatrangi Dávidnak fő ellenfele a terrorista-anarchista álarcot öltött orosz despotizmus, melynek elpusztítása után végre földerülhet a Föld arculata.

Talán itt helyénvaló megjegyezni, hogy Herzl Tivadar, azaz Theodor Herzl nagyhatású államregénye, a cionizmust megalapító, illetve propagáló *Altneuland* (1902) tulajdonképpen besorolható a Jókai-epigon regények közé; hiszen alapjában Jókai asyllum-sziget mítoszának és az ősit modernné váltó állam-utópiájának keveréke.

7. Krúdy Gyula ezer szálon kapcsolódik a magyar irodalmi hagyományhoz, és nemcsak a leglátványosabban vállalt Jókain keresztül. Éppen ezért nem csodálkozhatunk, hogy 1931-ben írott regénye, az *Etel király kincse* tulajdonképpen az egész őstörténeti témakör perszifláló összefoglalása és lezárása.

A főhős Szabolcs vezér. Szabolcsnak különös szerep jut a honfoglaló hősök között már Pázmándi Horváth Endre eposzában, az *Árpádban*, illetve Debreczeni Márton hőskölteményében, *A kiövi csatában*. Mindkettőben Szabolcs majdnem akadályozójává válik a honfoglalás művének, könnyelmű szerelmi kalandjai miatt. Föltehetőleg ez ihlette Krúdyt, mikor az önportréhoz is közelített Szabolcs vezért szerelmi intrikákba keveri. Pedig az expedíció célja Attila sírjának és a beléjrejtett kincsnek, ennek a speciálisan magyar szent sírnak a feltalálása. Pázmándi Horváth – Ransanusz *Epitóméja* nyomán – egyenesen ezt a szent sirt emeli az eposz központi motívumává; nyilván tassói ihletésre is.³⁰ Az Arannyal párhuzamosan a maga Attila-mondáit összefoglaló Thierry pedig Attila, Árpád és Szent István sírjának szent hármasságát látta a krónikás adatokba szétszórt, elveszett magyar eposzeia központi motívumának. A művét fordító Szabó Károly – mivel felismerte, hogy Thierryt erősen befolyásolta a hitelesnek tartott magyar–lengyel krónika – ezen a ponton komoly bírálatot is gyakorolt a jegyzetekben.³¹ Krúdy az új honfoglalást – hiszen a reditus, a végleges honfoglalás tulajdonképpen nem egyéb, mint a szent sír visszafoglalása az általa szakralizált haza birtokbavétele – Nyíregyházáról indítja, és Tokaj érintésével Miskolcon át jut el Budapestre, illetve Óbudára. Az új honfoglaló sereg a legkopárabb humorral ábrázolt hulló dzsentrikből áll. Vendéglőkben, pincékben találkoznak az újraélt történelemmel, Árpádtól Ferenc Józsefíg. Expedíciójuk zászlaja a hunok állítólagos egykori címerét viseli: zöld mezőben egy vörös macskát. (A turul helyett föltételezhetőleg azért lett macska a címerállat, mert a macska, Krúdy *Álmoskönyvének* tanúsága szerint a szerelem, a bujaság szimbóluma.)³²

Az egész expedíciót az itt saját nevén szereplő Szemere Miklós finanszírozza. Nem véletlenül. Szemere ugyanis egy időben bedőlt a legbadarabb őstörténeti kombinációknak. Stefézius von Thurnswald, azaz magyarosított nevén Zarándy A. Gáspár, akit *A két szalag hőse* című regényében Krúdy Remete C. Szervác néven szerepeltet, ez az örültségbe hajló jobboldali, klerikális és antiszemita újságíró és rövid időre kastélytulajdonossá avanzsáló dilettáns történész 1910-ben magyar és francia nyelven óriás terjedel-

mű díszművet szerkesztett a Huba nemből való Szemere családról. Ebben komoly történészek is szerepelnek szórványosan (az egyik például Dedek Crescens), de túlteng benne a genealógiai és őstörténeti hóbort. Az egyes szerzők állításait nem is igyekeznek összeegyeztetni a szerkesztő; így ugyanazon műben a „Szemere” családnév egyszer a Hét vezér szláv „Szedmo” megfelelőjéből származik, amelyet a Sáros és Zemplén vidékén lakó szláv parasztok adtak a hét vezér egyikétől származó földesuraiknak, hol pedig – mint fáji Fáy Elek tanulmányában – a magyarokkal együtt Szíriából, Árpád városa környékéről származnak.³³ Ez esetben is beigazolódik tehát, hogy Krúdy még legfantasztikusabbnak ható beállításainál is a valóságból indult ki, hiszen e kötetet Szemere azért adta ki kizárólag magánhasználatra korlátozott példányszámban, hogy az ismerős európai arisztokrácia körében támogassa délibábos trónigényét, amelyet a Habsburg–Lotharingiai ház esetleges kihalása esetén akart érvényesíteni.

Szemere-Alvinczy Krúdynak talán a legtöbb módon értelmezett szimbolikus történelmi figurája. Utolsó magyar, de heroikomikus értelemben. Éppen ezért érthető a regény megdöbbenő befejezése; Etel király kincsét végül is egy Bercsényi nevű piros huszárruhába öltözött cigányvajda találja meg, aki kincssásásra specializált cigánytörzssével a királyi város, Óbuda alá ássa be magát. Attila trónjára egy gyönyörű cigánylányt ültetnek, aki beleszeret az óbudai kántorba, és ördög külsejű cigányaival lehurcoltatja magához az alvilágba. A jámbor kántor végső szorultságában Szűz Máriához fohászkodik, aki meg is menti, a föld alatti járatok összeomlanak, Attila kincse örökre elvész.

Ezzel a disszonáns akkorddal zárhatjuk le röpke fejtegetésünket a magyar őstörténeti tematika epikai sorsáról. A „Szent Haza” el-, illetve visszafoglalására indított irodalmi expedíciók Zrínyitől Vörösmartyig, és a Vörösmarty-féle romantikát bizonyos értelemben továbbfolytató Jókaiig végig a remény jegyében indultak el. A már birtokolt vagy a megszerezni kívánt szentség, megszentelődés koronként érzékenyen módosult aszerint, hogy éppen mi volt a tartalma a nemzeti hivatás és az összemberi, európai lét együttesének. Aranytól fogva ez az összhang elérhetetlennek látszik, és ezért nem marad más hátra, mint az egész témakör csúfondárosan rezignált fölszámolása. A hajdanában a Szentlélekkel párhuzamba hozott Attila szent sírja magyar történelmi bohócruhába öltözött infernális idegenek birtokába került. (Ezek az idegenek nem származásuk szerint azok: Bercsényi, a cigányvajda egyenes irodalmi leszármazottja Kossuth-Csóri vajdának.) A történelem megállt. Krúdy regénye meghatározatlan időben játszódik valamikor Tisza Kálmán és Horthy Miklós korában. (Az egyik óbudai kocsmá neveltséges részeg törzsvendége a Kormányzó gúnynevet viseli.) Az íróval nagymértékben azonosított Szabolcs vezérnek nem marad más hátra, mint a kurtizán-írónő, Pilisy Róza csábítását is legyőzve, dolgvégezetlenül visszatérni Nyíregyházára. Attila kincsét pedig végképp a föld alá süllyesztette Szűz Mária, Magyarország védasszonya.

„Elhagytak szellemeid” – ahogy valamivel később Illyés Gyula írja.³⁴

JEGYZETEK

¹ Arany János: *Naiv eposzuk. Arany János Összes Művei*. (Kritikai kiadás) X. k. *Próza művek I.* Sajtó alá rendezte: Keresztury Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1962. 265. l.

² Brooks Otis: *Virgil. A study in civilized poetry*. Oxford, 1963. Kül.: 383–394. l.

³ *Az 1869-i választások. Másképpen. Arany János Összes Művei*. VI. k. *Zsengék, töredékek, rögtönzések*. Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1952. 143. l.

⁴ I. ének, 12. versszak. – *Zrínyi Miklós Válogatott Művei*. Válogatta: Klaniczay Tibor. Sajtó alá rendezte: Bán Imre. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 72. l.

⁵ Vö. Gert Ueding: *Einführung in die Rhetorik*. J. B. Metzler, Stuttgart. 1976. 208. l. skk.

⁶ Zrínyi Miklós: i. h.

⁷ i. h.

⁸ Vö. Csóka J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1967. 369. l. skk.

- ⁹ Klanczay Tibor: *Zrínyi Miklós*.² Budapest, Akadémiai Kiadó. 1964. 98. l. skk.
- ¹⁰ Vö. a „Lélek (Isten Lelke)” címszót a *Biblikus Teológiai Szótárban*. Szerk.: X. Léon-Dufour és mások. Róma, 1974. kül.: 859–862. as.
- ¹¹ Zrínyi a Vulgátát használta; az idézet szövegét ld.: *Biblia Sacra Vulgatae editionis*. Ed.: Valentinus Loch. Ratisbonae, 1888. IV. k. 142. l.
- ¹² Antonius de Bonfinis: *Rerum Hungaricarum decades*. Edd.: I. Főgel et B. Iványi et L. Juhász. Tomus I. Lipsiae, Teubner. 1936. Decas I. Liber II. 34. 41. l.
- ¹³ Vörösmarty Mihály: *Nagyobb epikai művek II*. Sajtó alá rendezte: Horváth Károly és Martinkó András. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1967. 398. l. (A Magyarvár apparátusában)
- ¹⁴ Bonfini: i. h. Dec. I. Lib. II. 27–33. l.
- ¹⁵ Zrínyi Miklós: i. m. I. ének 90. versszak. i. kiad. 81. l.
- ¹⁶ Szörényi László: *A jezsuiták és a honfoglalási epika fordulata*. in – *Irodalom és felvilágosodás, Tanulmányok*. Szerk.: Szaunder József és Tarnai Andor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974: 567–571. l.
- ¹⁷ Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat. 1974. 467. l.
- ¹⁸ Zrínyi Miklós: i. kiad. 270. l.
- ¹⁹ Vö. *Zrínyi Miklós Hatudományi Munkái*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 1957. *Vitéz hadnagy*, negyedik discursus: 171. l.; hatodik discursus: 179. l.; *Mátyás király életéről való elmélkedések*: 351., 352. l.
- ²⁰ Vö. a 16. j.-ben idézett tanulmányt.
- ²¹ Éder Zoltán: *Die Aufnahme der „Demonstratio” in Ungarn*. Acta Linguistica, 1977. és klny.
- ²² Peretsenyi Nagy László: *Szakadár’ esthonyjai magyar fejedelem’ bújdosása*. Posonyban és Pesten, 1802. – A II. ének végén (i. m. 83. l.) olvashatjuk:

„Ti pedig felséges rezgő égi boltok,
A’hol Márs, Herkules Isteninek (sic!) lakoltok,
Könyörülő szemet népemre vessetek,
Ezek-is, mint mások, a’ ti emberetek!
Oh egy Isten, a’ki minden jönak feje,
A’ többi babonás költemény’ ereje,
A’ki Lakóddal a’ bálvánt nevedet,
‘S magadból származott magadnak életed:
Sőt sem időd, tested, és sem véged nintsen;
Tsupa lélek-szemed népemre tekintsen!”

- ²³ Horváth Ádám: *Rudolphias, az az a’ Habsburgi I. Rudolf császár’ viselt dolgainak egy része*. Bétsben, 1817. Kül.: IV. ének, 88–110. l.
- ²⁴ A’ szegedi műzsák szóados ünnepe. – Szenteltetett August. 27-dikén 1820-dik Esztendőben. – Vedres István által. – Szegeden, Grün Orbán. (1820). Vö. Hájos Gáspárról: Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete*. I. k. Budapest, 1881. 94–95. l.
- ²⁵ Vö. Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Második, módosított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974. 132–136. l. Megállapítja, hogy „a Dézsiget világa is az ósházával egykorúsodik”, de a II. éneket nem értelmezi.; Horváth Károly: *A klasszikából a romantikába*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1968. 394–403. l. Regisztrálja az ősi magyar világ remiszenciáit.; Martinkó András: *Teremető idők*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1977. 202–205. l. Értelmezi a mű, benne a II. ének filozófikumát is, de nem foglalkozik az ősmagyar célzásokkal és a Gyermek szerepével.
- ²⁶ Dugonics András: *Szittyiai történetek. I. A’ Szittyiai útban történtek*. Posonyban és Pesten, 1806. A térképet ld.: 7. l. A 8. l.-on: „I-szer: Nap-keleten (Jobb kéz-felől) az a’ tenger határozza a’ földet, melyet Scitainak-is, nap-keleti tenger-nek is mondanak.”
- ²⁷ i. m. I. k. 256. l. A 234. jegyzetben adja meg Dugonics a Priszkosz-citátum lelőhelyét: Edit. venet. p. 43., Parisien. p. 64.
- ²⁸ Vö. Szörényi László: *Arany epikája*. Literatura, 1983. 1–4. sz. 256–258. l.
- ²⁹ Jókai Mór: *Eppur si muove, És mégis mozog a föld*. I–II. k. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1965. Sajtó alá rendezte: Margócsy József és Margócsy Józsefné Oberländer Erzsébet. I. k. 432–433. l.
- ³⁰ Pázmándi Horvát Endre: *Árpád*. Pesten, 1831. – A 3. l.-on idézi a vonatkozó Ransanus-helyet: Petri Ranzani Epit. Rer. Hungar. Ind. VI. „revisendam igitur, ac recuperandam, virtuteque tenendam patriam, quae tanti viri corpus sepulcrumque servaret.” (Magyarul: újra kellett látniuk és visszafoglalniuk, ráadásul virtusukkal megtartaniuk azt a hazát, amely a hatalmas hős férfiú testét és sírját megőrizte.)
- ³¹ Thierry Amadé: *Attila-mondák*. Fordította: Szabó Károly. Pest, 1864. 122–123. l.
- ³² Legutóbbi kiadását Barta András gondozta; Krúdy Gyula: *Etel király kincse, Regények*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. (1981) 271–411. l.
- ³³ Az általam használt kiadás: Gaspard A. Zárandy [Stefezius de Thurnstern] (...) avec la collaboration de plusieurs savants: *Les Szemere descendants du conquérant Huba un des sept ducs fondateurs de la Hongrie en 889*. Budapest, 1910. (Traduction française par André Laval. – A „szláv” származtatást ld. a szerkesztő előszavában, Pekár Gyulára hivatkozva: i. m. 7–8. l.; a másik: Alexis Fáy de Fáj: *Magyar et Szemere*. i. m. 21–39. l. Ezek szerint a „magyar” népnév végső soron a „mag”-ból származik és összefügg a görög Makar és a bibliai Magóg névvel is: ez az ős-magyarok egyik, férfi-elyű hiten lévő szektájának neve; a másik szekta nő-elyű volt és a „szem” (= termés) szóból alkotta a maga elnevezését. Ez utóbbi található a Sumer, Szamaria, Szemere szavakban. Tehát a Szemere név ősi, a magyarság bölcsőjével kapcsolatos.
- ³⁴ Illyés Gyula: *Koszorú*.